

tento obraz vznáší před ním ve fantazii, či jestli před ním leží jako kresba nebo jako model, nebo také jestli ho jako model zkonstruuje?)

Mohou být obraz a způsob použití navzájem v neshodě? Inu, mohou být v neshodě potud, že u tohoto obrazu očekáváme jiné použití; protože lidé obecně používají *tento* obraz *tímto* způsobem.

Chci říci: Existuje tu určitý *normální* případ a případy *abnormální*.

142. Jedině v normálních případech je pro nás použití slov jasně předurčeno; víme, co je v tom či onom případě třeba říci, nemáme o tom žádných pochyb. Čím abnormálnější je daný případ, tím se to, co tu máme říci, stává pochybnějším. A kdyby se věci měly zcela jinak, než se ve skutečnosti mají, kdyby např. neexistoval žádný charakteristický výraz bolesti, strachu, radosti; kdyby to, co je pravidlem, bylo výjimkou, a to, co je výjimkou, se stalo pravidlem; nebo kdyby se oboje objevovalo přibližně stejně často – tak by tím naše normální řečové hry ztratily svůj smysl. – Procedura spočívající v tom, že se kousek sýra položí na váhu a podle vychýlení váhy se určí cena, by ztratila svůj smysl, kdyby se častěji stávalo, že by se takové kousky bez zjevné příčiny zvětšovaly nebo scvrkávaly. Tato poznámka se stane jasnější, až budeme mluvit o věcech, jako je vztah výrazu k cítění apod.

143. Uvažujeme nyní tento druh řečové hry: B má na příkaz A vypisovat řady čísel tvořené podle určitého zákona.

První z těchto řad budiž řada přirozených čísel v desítkovém systému. – Jak se B učí tento systém chápat? – Nejprve se mu předepíše číselné řady a je vybídnut, aby je opisoval. (Nezarážej se nad slovem „číselné řady“, není tu použito nesprávně!) A už tady existuje normální a nenormální reakce učícího se. – Při opisování

Co musíme povědět k objasnění významu, chci říci důležitosti nějakého pojmu, jsou často neobyčejně všeobecné přirozené skutečnosti. Takové, kterým se právě kvůli jejich všeobecnosti dostává sotvakdy zmínky.

řady 0 až 9 mu třeba vedeme nejprve ruku; potom však bude *možnost dorozumění* záviset na tom, že bude nyní v psaní pokračovat samostatně. – A tady si můžeme např. myslet, že sice číslice nyní samostatně kopíruje, ale nikoli po řadě, nýbrž nepravidelně jednou tu a pak zase tu. A potom *tady* dorozumění končí. – Nebo dělá v pořadí „chyby“. – Rozdíl mezi tímto a prvním případem je přirozeně rozdíl častosti. – Anebo: dopouští se nějaké chyby *systematické*, píše např. vždycky jen každé druhé číslo; nebo kopíruje řadu 0, 1, 2, 3, 4, 5, takto: 1, 0, 3, 2, 5, 4, Tady budeme skoro v pokušení říci, že nám *nesprávně* porozuměl.

Ale všimni si: Neexistuje žádná ostrá hranice mezi chybou nepravidelnou a chybou systematickou. To znamená, mezi tím, co máš sklon označovat jako „nepravidelnou“ chybu, a tím, co máš sklon označit jako „systematickou chybu“.

Systematickou chybu je ho snad možno odnaučit (jako nějaký zlovyk). Nebo necháme jeho způsob platit a hledíme ho naučit normální způsob jako jakousi odrůdu, variaci jeho způsobu. – A také tady může schopnost učení se u našeho žáka selhat.

144. Co vlastně míním, když říkám „tady *může* schopnost učení se u tohoto žáka skončit“? Sdělují tím nějakou svoji zkušenost? Přirozeně nikoli. (I kdybych byl nějakou takovou zkušenost udělal.) A co tedy chci dosáhnout onou větou? Chtěl bych přece, abys řekl: „Ano, to je pravda, to by bylo také myslitelné, to by se také mohlo stát!“ – Ale chtěl jsem snad upozornit na to, že je člověk s to tohle si představit? – Chtěl jsem mu postavit před oči tento obraz, a jeho *uznání* tohoto obrazu spočívá v tom, že je nyní nakloněn na určitý daný případ hledět jinak: totiž srovnávat ho s *touto* řadou obrazů. Změnil jsem jeho *způsob nazírání*. (Indičtí matematikové: „Dívej se na to!“)

145. Žák nechť nyní píše řadu 0 až 9 k naší spokojenosti. – A tak tomu bude jedině tehdy, jestliže se mu to daří *často*, nikoli jestliže to udělá správně v jednom ze sta pokusů. Jdu s ním pak v řadě dál a zaměřuji jeho pozornost na to, jak se první řada opakuje v jednotkách; potom na to, jak se opakuje v desítkách. (Což znamená pouze, že používám jistých způsobů zdůraznění, že čísla

podtrhuji, píšu je pod sebe tím a tím způsobem, a tak podobně.)
– A nyní najednou pokračuje v řadě samostatně – nebo k tomu nedojde. – Ale proč to říkáš; *tohle* je samozřejmé! – Ovšem; chtěl jsem jenom říci: účinek každého dalšího *vysvětlení* závisí na jeho *reakci*.

Ale předpokládejme nyní, že po určitém učitelovu úsilí pokračuje v řadě správně, tj. tak, jak my to uděláme. Nyní tedy můžeme říci: daný systém ovládá. – Ale jak daleko musí správně pokračovat v oně řadě, abychom to mohli říci právem? Je jasné, že tu nemůžeš udat žádnou hranici.

146. Jestliže se nyní zeptám: „Pochopil daný systém, když v řadě pokračuje na sto míst daleko?“ Nebo – jestliže v naší primitivní řečové hře o „chápání“ nemám mluvit: Osvojil si onen systém, jestliže v řadě pokračuje správně až *potud*? – Tady asi řekneš: To, že si někdo systém osvojil (nebo také, že ho pochopil) nemůže spočívat v tom, že v řadě pokračuje až k *tomu* nebo *onomu* číslu; *toto* je jediné použití daného pochopení. Pochopení samo je stav, z *kterého* pramení správné použití.

A na co se tu vlastně myslí? Nemyslí se na vyvozování řady z jejího algebraického výrazu? Nebo aspoň na něco podobného? – Ale tady jsme už přece jednou byli. Můžeme si právě představit více než *jeden* způsob použití určitého algebraického výrazu; a každý způsob použití může být sice zase algebraicky vystižen, ale to nás samozřejmě nedovede dál. – Kritériem pochopení zůstává způsob použití.

147. „Ale jak ten může tímto kritériem být? Když *já* říkám, že chápu zákon určité řady, tak to přece neříkám na základě *zkušenosti*, že jsem doposud daný algebraický výraz používal tak a tak! Vím přece v každém případě sám o sobě, že míním tu a tu řadu; je jedno, jak daleko jsem ji skutečně rozvinul.“ –

Míníš tedy, že víš, jak se tento zákon řady používá, a to i zcela bez ohledu na nějakou vzpomínku na různé skutečné použití na určitá čísla. A řekneš možná: „Samozřejmě! Vždyť řada je přece nekonečná a ten kousek řady, který jsem mohl rozvinout, je konečný.“

148. V čem ale spočívá toto vědění? Dovol, abych se zeptal: *Kdy* víš, jaké je toto použití? Vždycky? Ve dne v noci? Nebo jen když na zákon té řady právě myslíš? To znamená: Znáš ho tak, jako znáš také abecedu a násobku, nebo označuješ slovem „vědění“ jakýsi stav vědomí nebo určitý pochod – třeba myšlení na něco, nebo cosi toho druhu?

149. Když někdo řekne, že znalost abecedy je určitý duševní stav, tak myslí na stav určitého duševního aparátu (asi našeho mozku), pomocí kterého vysvětlujeme *projevy* tohoto vědění. Takový stav se označuje jako dispozice. Lze ale mít námitky proti tomu, aby se tu hovořilo o nějakém stavu duše, když by pro tento stav mělo existovat dvojí kritérium; totiž také poznání stavby příslušného aparátu bez ohledu na jeho účinky. (Nic by tu nebylo víc matoucího než používat pro protiklad stavu vědomí a dispozice slov „vědomé“ a „nevědomé“. Neboť ona slovní dvojice zakrývá určitý gramatický rozdíl.)

150. Gramatika slov „vědět“ je zjevně úzce příbuzná s gramatikou slov „dovést“ (können), „být s to“. Ale také úzce příbuzná gramatice slova „chápat“. („Ovládat“ určitou techniku.)

(a) „Chápat nějaké slovo“ – určitý stav. Ale stav *duševní*? – Zasmušilost, vzrušení, bolesti označujeme jako duševní stavy. Všimni si těchto gramatických fakt: Říkáme

„Byl celý den zasmušilý.“

„Byl po celý den ve velkém vzrušení.“

„Měl od včerejška nepřetržitě bolesti.“ –

Říkáme také „Chápu tohle slovo od včerejška“. Ale „nepřetržitě“?
– Ano, je možno hovořit o tom, že chápání bylo přetrženo. Ale v kterých případech? Srovnej: „Kdy tvoje bolesti přestaly?“ a „Kdy jsi přestal to slovo chápat?“

(b) Což kdyby se někdo zeptal: Kdy *dovedeš* hrát šachy? Vždycky? Nebo ve chvíli, kdy děláš nějaký tah? A týká se tato dovednost při každém tahu hraní šachů v jeho celku? – A jak zvláštní, že „dovést hrát šachy“ potřebuje tak krátký čas, a nějaká partie čas o tolik delší.

151. Existuje však nyní i *takovéto* použití slova „vědět“: řekneme „Teď to vím!“ – A zrovna tak „Teď to dovedu!“ a „Teď to chápu!“

Představme si tento příklad: A píše řady čísel; B mu přihlíží a snaží se najít v sledu těchto čísel nějaký zákon. Jestliže se mu to podařilo, tak zvolá: „Teď dovedu pokračovat!“ – Tato schopnost, toto pochopení je tedy něco, co se objevuje v okamžiku. Podívejme se tedy na to blíže: Co je to, co se tady objeví? – osoba A napsala čísla 1, 5, 11, 19, 29; tu B řekne, že teď ví, jak dál. Co se tu událo? Mohlo se udát všelicos; např.: zatímco A pomalu psal jedno číslo po druhém, B se zaměstnával tím, že zkoušel aplikovat na napsaná čísla různé algebraické vzorce. Když A napsal číslo 19, zkusil B vzorec $a_n = n^2 + n - 1$; a příští číslo jeho předpoklad potvrdilo.

Nebo také: B nemyslí na vzorec. Přihlíží s jistým pocitem napětí, jak A píše svoje čísla; přitom se mu v hlavě vynořují všelijaké nejasné myšlenky. Nakonec si položí otázku „Jak tu vypadá řada rozdílů?“ Shledá, že je to 4, 6, 8, 10, a řekne: Teď dovedu pokračovat.

Nebo se dívá a řekne: „No ano, *tuhle* řadu znám“ – a pokračuje v ní; tak jako by to byl třeba také udělal, kdyby byl A napsal řadu 1, 3, 5, 7, 9. – Nebo neřekne vůbec nic a píše jenom řadu dál. Možná že měl pocit, který lze označit slovy „to je snadné!“. (Takovým pocitem je např. pocit lehkého, rychlého zadržetí dechu, podobně jako při mírném leknutí.)

152. Ale jsou tyhle pochody, které jsem tu popsal, *chápaním*?

„B chápe systém té řady“ neznámá přece prostě jen: napadá ho vzorec „ $a_n = \dots$ “! Neboť je docela dobře myslitelné, že ho tento vzorec napadne, a on přece nechápe. „Chápe“ musí v sobě obsahovat víc než kterýkoli z oněch více nebo méně charakteristických *průvodních pochodů* nebo projevů pochopení.

153. Pokoušíme se nyní postihnout duševní pochod chápání, který se, jak se zdá, skrývá za oněmi hrubějšími, a právě proto do oka padajícími průvodními jevy. Ale to se nedaří. Nebo správněji řečeno, k nějakému skutečnému pokusu o to vůbec ani nedochází. Neboť i za předpokladu, že bych našel něco, co se děje ve všech

oněch případech pochopení, – proč by chápání mělo být *tímhle*? Ba jak by vlastně mohl být pochod chápání něčím skrytým, když jsem přece řekl „Teď chápu“ právě proto, *poněvadž* jsem chápal? A když říkám, že je něčím skrytým, – jak pak vím, po čem mám pátrat? To je nerozpletitelná motanice.

154. Ale pozor! – jestliže výraz „teď ten systém chápu“ neznámá totéž jako „napadá mě vzorec ...“ (nebo „vyslovuji příslušný vzorec“, „píšu ho“ atd.) – plyne snad z toho už, že větu „teď chápu ...“, nebo „teď dovedu pokračovat“ používám jako popis nějakého pochodu, který existuje za oním vyslovením vzorce nebo vedle něho?

Jestliže něco musí existovat „za vyslovením onoho vzorce“, tak jsou to *jisté okolnosti*, které mě opravňují říci, že dovedu pokračovat, – když mě napadá příslušný vzorec.

Nemyslí prostě vůbec na chápání jako na „duševní pochod“! – Neboť *toto* právě je ten vyjadřovací způsob, který tě mate. Nýbrž zeptej se: v jakém případě, za jakých okolností řekneme vlastně „Teď vím, jak dál“? Myslím tu: když mě napadl příslušný vzorec. – V tom smyslu, v jakém existují pochody (i duševní pochody) pro pochopení charakteristické, chápání žádný duševní pochod není.

(Ubývání a zesilování nějakého pocitu bolesti, slyšení nějaké melodie, věty: duševní pochody.)

155. Chtěl jsem tedy říci: Jestliže najednou věděl, jak dál, jestliže začal systém chápat, tak měl možná určitý zvláštní prožitek – a jestliže mu položíme otázku: „Jak to bylo, co se událo, když jsi ten systém najednou pochopil?“, popíše třeba tento prožitek podobně, jako jsme ho výše popsali my – ale to, co ho v našich očích opravňuje, aby v takovém případě řekl, že chápe nebo že ví, jak dál, jsou *okolnosti*, za jakých takový prožitek měl.

156. To se stane jasnější, jestliže tu připojíme úvahu týkající se jiného slova, totiž slova „číst“. Nejprve musím poznamenat, že ke „čtení“ při této úvaze nepočítám chápání smyslu čteného; nýbrž

čtení je tu činnost spočívající v tom, že se psané nebo tištěné převádí ve zvuky; ale také psaní podle diktátu, opisování tištěného, hraní z not a podobné činnosti.

Způsob používání tohoto slova za okolností našeho normálního života známe přirozeně neobyčejně dobře. Ale roli, kterou toto slovo hraje v našem životě, a tím také onu řečovou hru, v které je používáme, by bylo těžké popsat třeba i jen v hrubých rysech. Nějaký člověk, řekněme že nějaký Čech,* prošel ve škole nebo doma některou z oněch vyučovacích metod, které jsou u nás běžné, a naučil se při tomto vyučování číst ve svém mateřském jazyce. Později čte knihy, dopisy, noviny aj.

Co se nyní děje, jestliže např. čte noviny? – Jeho oči přejíždějí – jak říkáme – tištěná slova a on je vyslovuje, – nebo si je říká jen sám pro sebe; a sice určitá slova tak, že přitom vnímá jejich tištěnou podobu jako celek, jiná poté, co jeho zrak postřehl první slabiky, některé zase čte slabiku po slabice a to či ono slovo možná i písmeno po písmenu. – Že větu přečetl, bychom řekli i tehdy, když během čtení sice nic neříká ani nahlas, ani sám k sobě, ale je potom s to větu doslova nebo přibližně reprodukovat. – Může na to, co čte, obracet pozornost, nebo také může fungovat – jak bychom mohli říci – jako pouhý čtecí stroj, tím myslím: číst nahlas a správně, aniž by si všimal toho, co čte; možná také, že jeho pozornost je obrácena na něco zcela jiného (takže jestliže se ho někdo zeptá, není s to povědět, co četl).

Srovněj nyní s tímto čtenářem nějakého začátečníka. Ten čte slova tím způsobem, že je obtížně slabikuje. – Některá slova však uhádne ze souvislosti; nebo zná čtený text možná už částečně z paměti. Učitel pak řekne, že slova doopravdy *nečte* (a v jistých případech také, že čtení jenom předstírá).

Jestliže myslíme na *toto* čtení, na čtení začátečníka, a položíme si otázku, v čem *čtení* spočívá, budeme nakloněni říci, že to je zvláštní vědomá duševní činnost.

Řekneme o žákovi také: „Jedině on pochopitelně ví, jestli skutečně čte, nebo jestli slova pouze říká z paměti.“ (O těchto větech „Jedině on ví, ...“ budeme muset ještě hovořit.)

* V originále se pochopitelně mluví o Němci – a podobně je tomu i v některých dalších pasážích. (Pozn. překl.)

Chci však říci: Musíme připustit, že ve vědomí žáka, který „předstírá“, že čte *některé* z tištěných slov, se může – co se týče vyslovení tohoto slova – díť totéž jako ve vědomí cvičeného čtenáře, který je „čte“. Slovo „číst“ se používá *jinak*, když mluvíme o začátečníkovi, a jinak když mluvíme o cvičeném čtenáři. – Chtělo by se nám ovšem nyní prohlásit: To, co se děje v cvičeném čtenáři, a co v začátečníkovi, když ono slovo vyslovují, *nemůže* být totéž. A kdyby nebyl žádný rozdíl v tom, co je přímo v jejich vědomí, tak bude rozdíl v nevědomé práci jejich ducha; nebo také v mozku. – Chtělo by se nám tedy říci: Tady jsou v každém případě dva rozdílné mechanismy! A právě tím, co se v nich děje, se musí čtení od nečtení lišit. – Ale tyto mechanismy jsou přece jen hypotézy; modely k vysvětlení, k shrnutí toho, co pozoruješ.

157. Uvaž následující případ: Lidé nebo jiné bytosti by námi byli používáni jako čtecí stroje. Budou vycvičeni k tomuto účelu. Ten, který se stará o jejich výcvik, řekne o některých, že už mohou číst, o jiných, že ještě nedovedou. Vezmi případ nějakého žáka, který se doposud patřičně nezapojil: jestliže se mu ukáže nějaké napsané slovo, tak někdy pronese nějaké zvuky, a tu a tam se pak „náhodně“ stane, že tyto zvuky zhruba odpovídají. Někdo třetí žáka v jednom takovém případě slyší a řekne „Čte“. Ale učitel řekne: „Ne, nečte; byla to jen náhoda.“ – Předpokládejme ale, že tento žák, když jsou mu nyní předložena další slova, na ně reaguje nadále vždy správně. Po nějaké době učitel řekne: „Teď dovede číst!“ – Ale jak tomu bylo s oním prvním slovem? Má učitel říci: „Mýlil jsem se, *přece jen* to přečetl!“ – anebo: „Doopravdy číst začal teprve později?“ – Kdy začal číst? Které je ono první slovo, jež *přečetl*? Tato otázka je tu beze smyslu. Ledaže bychom vysvětlili: „První slovo, které někdo „čte“, je první slovo v první řadě 50 slov, která správně přečte“ (nebo něco podobného).

Jestliže naproti tomu slovo „čtení“ používáme k označení určitého prožitku onoho přechodu od znaku k pronášenému zvuku, pak má zajisté smysl mluvit o *prvním* slovu, které žák skutečně přečetl. Může pak třeba říci: „U tohoto slova jsem měl poprvé pocit: „teď čtu.““

Anebo zase v případě od tohoto odlišném, v případě nějakého čtecího stroje, který převádí znaky ve zvuky takovým způsobem asi

jako pianola, by bylo možno říci: „Teprve potom co se stalo se strojem to a to – když ty a ty části byly spojeny dráty – začal stroj číst; první znak, který přečetl, byl“

V případě živého čtecího stroje však „číst“ znamenalo: reagovat na písemný znak tak a tak. Tento pojem byl tedy zcela nezávislý na pojmu nějakého duševního nebo jiného mechanismu. – Učitel tu také o tom, kdo prodělává výcvik, nemůže říci: „Možná že toto slovo už četl“. Neboť o tom, co udělal, nemůže být zajisté žádných pochyb. – Ona změna, když žák začal číst, byla změnou jeho *chování*; a hovořit o nějakém „prvním slovu v novém stavu“ tu nemá žádný smysl.

158. Ale netkví tohle jen v naší příliš malé znalosti pochodů v mozku a v nervové soustavě? Kdybychom ty znali důkladněji, viděli bychom, jaké spoje byly výcvikem vytvořeny, a mohli bychom pak, kdybychom mu viděli do mozku, konstatovat: „Toto slovo teď přečetl, teď bylo čtecí spojení vytvořeno“. – A tak tomu zajisté být musí – protože jak bychom si mohli být jinak tak jisti, že nějaké takové spojení existuje? Tak tomu je zajisté a priori – anebo je to snad jen něco pravděpodobného? A jak pravděpodobné to je? Polož si přece otázku: co vlastně víš o těchto věcech? – Jestliže to však je a priori, pak to znamená, že to je určitá forma znázornění, která nám připadá velice samozřejmá.

159. Ale jestliže nad tím uvažujeme, jsme v pokušení říci: jediné skutečné kritérium toho, že někdo čte, je vědomý akt čtení, odečítání zvuků z písmen. „Člověk přece ví, jestli čte, nebo jen předstírá, že čte!“ – Dejme tomu, že A chce u B vzbudit domněnku, že dokáže číst azbuku. Naučí se nějakou ruskou větu z paměti a říká ji pak, zatímco pohlíží na tištěná slova, jako kdyby je četl. Tady jistě řekneme, že A ví, že nečte, a že zatímco čtení předstírá, cítí právě toto. Neboť existuje přirozeně spousta pocitů pro čtení charakteristických; není těžké si nějaké takové připamatovat: pomysli na pocity uváznutí, důkladnějšího přihlídnutí, chyby v čtení, větší a menší navyklosti slovního sledu aj. A právě tak existují pocity charakteristické pro odříkávání něčeho, co se člověk naučil z paměti. A osoba A nebude mít v našem případě žádný z oněch pocitů, které jsou

charakteristické pro čtení, a bude mít asi řadu pocitů charakteristických pro švindlování.

160. Mysli si ale tento případ: Dáme někomu, kdo čtení plyně ovládá, číst text, který předtím nikdy neviděl. Předčítá nám ho – ale s pocitem, jako kdyby říkal něco naučeného z paměti (to by mohl být účinek nějaké toxické látky). Řekli bychom v takovém případě, že ten text doopravdy nečte? Platily by tu tedy jeho pocity pro nás jako kritérium toho, jestli čte, nebo nikoli?

Nebo zase: Člověku, který je pod vlivem určité toxické látky, se předloží řada psaných znaků, které nemusí patřit k žádné existující abecedě, a on ať vyslovuje v souladu s počtem znaků různá slova, tak jako kdyby tyto znaky byly písmeny, a sice se všemi vnějšími příznaky a pocity čtení. (Podobné zkušenosti máme ve snech; po procitnutí pak člověk třeba řekne: „Připadalo mi, jako kdybych četl písmena, třebaže to žádná písmena nebyla.“) V nějakém takovém případě by ledaskdo byl nakloněn říci, že tento člověk tyto znaky čte. Jiní zase, že je nečte. – Dejme tomu, že tímto způsobem přečetl (nebo interpretoval) určitou skupinu čtyř znaků jako OBEN – pak mu ukážeme tytéž znaky v obráceném pořadí, a on čte NEBO, a takto při dalších pokusech zachovává vždy tutéž interpretaci znaků; tedy bychom byli zajisté nakloněni prohlásit, že si ad hoc vytváří určitou abecedu a podle ní pak čte.

161. Uvaž nyní také, že existuje souvislá řada přechodů mezi případem, kdy někdo z paměti odříkává to, co má číst, a případem, kdy čte každé slovo písmeno po písmenu, aniž mu v tom jakkoli napomáhá uhádování ze souvislosti nebo znalost něčeho nazpaměť.

Udělej tento pokus: odříkej číselnou řadu od 1 do 12. A teď se dívej na ciferník svých hodinek a čti tuto řadu. – Co jsi v tomto případě označoval slovem „číst“? To znamená, co jsi udělal, abys z toho učinil čtení?

162. Zkusme toto vysvětlení: Někdo čte, jestliže *odvozuje* reprodukci z předlohy. A slovem „předloha“ označuji text, který čte nebo opisuje; diktát, podle něhož píše; noty, z kterých hraje; atd. atd. –

Kdybychom nyní např. naučili někoho azbuku a to, jak se každé písmeno má vyslovovat, – a pak mu předložíme nějaký text a on ho čte tím způsobem, že vyslovuje každé písmeno tak, jak jsme ho to naučili, – potom zajisté řekneme, že vyvozuje zvuk slova z písmového obrazu pomocí pravidla, které jsme mu dali. A toto také je jasný případ *čtení*. (Mohli bychom říci, že jsme ho naučili „pravidlo abecedy“.)

Ale proč říkáme, že vyslovená slova z tištěných *odvodil*? Víme snad víc, než že jsme ho naučili, jak se má každé písmeno vyslovovat, a že on potom slova nahlas četl? Odpovíme asi: žák svým chováním ukazuje, že přechod od tištěného k mluvenému provádí pomocí pravidla, které jsme mu dali. – Jak se toto může *ukazovat*, se stane jasnějším, jestliže náš příklad pozměníme v tom smyslu, že žák má místo předčítání textu text přepisovat, převádět tištěné písmo v písmo psané. Neboť v tomto případě mu můžeme pravidlo dát ve formě tabulky; v jednom sloupci jsou tiskací písmena, ve druhém písmena psací. A že písmo z tištěného odvozuje, se ukazuje tím, že se dívá do tabulky.

163. Ale co kdyby to dělal, a přitom by přepisoval A vždycky jako b, B jako c, C jako d atd., a Z jako a? – Také tohle bychom přece jen označili jako vyvozování podle tabulky. – Mohli bychom říci, že ji nyní používá podle onoho druhého schématu v § 86 místo podle prvního.

Také to by bylo zajisté pořád ještě odvozování podle tabulky, které by bylo vyjádřitelné šipkovým schématem bez jakékoli jednoduché pravidelnosti.

Ale předpokládej, že nezůstane při *jednom* způsobu transkripce, nýbrž mění ho podle nějakého jednoduchého pravidla: Jestliže jednou transkriboval A jako n, tak bude psát další A jako o, další jako p atd. – ale kde je hranice mezi tímto počínáním a nějakým, které je zcela bez pravidel?

Znamená to ale snad, že slovo „odvozovat“ nemá vlastně žádný význam, protože když tento význam pozorně sledujeme, tak se zdá, že ten se rozplývá v nic?

164. V případě (162) jsme viděli význam slova „odvozovat“ jasně před sebou. Ale říkali jsme si, že toto je jen zcela speciální případ odvozování, jeho zcela speciální vnější forma; že ta musí odpadnout, jestliže chceme poznat podstatu toho, co odvozování je. Nuže, tyto zvláštní vnější rysy jsme odečetli: jenomže tu potom zmizelo odvozování samo. – Abychom našli nejvlastnější artyčok, odstraňovali jsme z něj jeho listy. Neboť (162) byl ovšem určitý speciální případ odvozování, jenomže pod vnějšími rysy tohoto případu nebylo skryto to, co je pro odvozování podstatné, nýbrž tento „vnějšek“ byl jedním případem z rodiny případů odvozování.

A takto právě používáme pro určitou rodinu případů i slovo „číst“. A pro to, že někdo čte, máme za různých okolností různá kritéria.

165. Ale čtení – chtěli bychom říci – je přece zcela určitý pochod! Čti nějakou tištěnou stránku, a můžeš to vidět; děje se tu něco zcela zvláštního a nanejvýš charakteristického. – Nuže, co se tedy děje, když čtu něco tištěného? Vidím vytištěná slova a pronáším slova. Ale to přirozeně není všechno; neboť bych mohl vidět vytištěné a pronášet slova, a přece by to čtení nebylo. Ani tehdy ne, jestliže slova, která pronáším, jsou těmi, která podle dané abecedy z oněch tištěných odvozována *mají být*. – A jestliže říkáš, že čtení je určitý zvláštní prožitek, tak potom zajisté nehraje vůbec žádnou roli, jestli čteš podle nějakého pravidla lidmi obecně uznaného, nebo ne. – V čem tedy spočívá to, co je na prožitku čtení charakteristické? – Tady by se mi chtělo říci: „Slova, která pronáším, se *vynořují* určitým zvláštním způsobem.“ Nevynořují se totiž tak, jak by se vynořovala, kdybych si je např. vymýšlel. – Vynořují se sama od sebe. – Ale ani to nestačí; neboť by mě mohly, zatímco hledím na tištěná slova, *napadat* slovní zvuky, a přesto jsem je proto nečetl. – Tady bych mohl navíc ještě říci, že mě pronášená slova nenapadají ani tak, jako kdyby mě na ně např. něco upomínalo. Nebyl

Gramatika výrazu: „zcela určité“ (ovzduší).

Člověk říká „Tento obličej má zcela *určitý* výraz“, a hledá třeba slova, kterými by ho mohl charakterizovat.

bych např. nakloněn říci: tištěné slovo „nic“ mi připamatovává vždycky zvuk „nic“. – Nýbrž pronášená slova jako by při čtení byla najednou sama od sebe tady. Ba nemohu vůbec vidět nějaké tištěné české slovo bez určitého zvláštního pochodu vnitřního slyšení slovního zvuku.

166. Řekl jsem, že pronášená slova se při čtení vynořují „určitým zvláštním způsobem“; ale jakým způsobem? Není tohle fikce? Dívejme se na jednotlivá písmena a dávejme pozor na to, jakým způsobem se zvuk odpovídající písmenu vynoří. Přečti písmeno A. – Nuže, jakým způsobem se ten zvuk vynořil? – O tom vůbec nic povědět nedovedeme. – Teď napiš malé *a* latinské abecedy! – Jakým způsobem přicházely ty pohyby ruky při psaní? Jinak než ona hláska v předchozím pokusu? – Díval jsem se na tištěné písmeno a psal jsem psací písmeno; víc nevím. Teď se podívej na

znak a nech si přitom napadnout nějakou hlásku; vyslov ji.

Mě napadla hláska „U“; ale nedokázal bych říci, že ve způsobu, jak se tato hláska *vynořila*, byl nějaký podstatný rozdíl. Rozdíl spočíval v trochu jiné situaci: Řekl jsem si předtím, že si mám nechat napadnout nějakou hlásku; bylo tu jisté napětí, než se hláska vynořila. A nepronesl jsem hlásku „U“ automaticky, jako při pohledu na písmeno U. Také mi onen znak nepřípadal *známý*, jako mi připadají známá písmena. Hleděl jsem na něj jakoby s napětím, s jistým zájmem o jeho tvar; myslel jsem přitom na obrácené sigma. – Představ si, že bys nyní musel tento znak používat pravidelně jako písmeno; zvykneš si tedy na to, abys při jeho spatření pronášel určitou hlásku, třeba hlásku „š“. Můžeme říci víc, než že se po nějaké době tato hláska vynořuje automaticky, jestliže hledíme na tento znak? To znamená: při jeho spatření si už nekladu otázku „Co je to za písmeno?“ – také si přirozeně neříkám „Chci při tomto znaku pronést hlásku „š““ – ani „Tento znak mi nějak připomíná hlásku „š“.“

(Srovnej s tím myšlenku, podle níž se paměťová vizuální představa odlišuje od ostatních vizuálních představ nějakým zvláštním charakteristickým rysem.)

167. Co je nyní pravdy na větě, že čtení je přece „celá určitý pochod“? To přece znamená, že při čtení dochází k *témuž* určitému pochodu, který rozpoznáváme jako týž. – Ale jestliže jednou čtu tištěnou větu a jindy zas píšu podle morseovky, – vyskytuje se tu skutečně stejný duševní pochod? – Naproti tomu existuje ovšem určitá shodnost v prožitku čtení nějaké tištěné stránky. Neboť tento pochod zajisté shodný je. A je zajisté snadno pochopitelné, že se tento pochod odlišuje třeba od pochodu spočívajícího v tom, že si člověk nechá napadat slova při pohledu na libovolné tahy. – Neboť už pohled na nějakou tištěnou stránku je přece neobyčejně charakteristický, tj. je to zcela speciální obraz: Písmena všechna přibližně stejné velikosti, navzájem příbuzná i co do tvaru a vždy znovu se vracející; slova, která se z velké části stále opakují a jsou nám nesmírně dobře známá, zcela jako důvěrné známé tváře. – Pomysli na nelibost, jakou pocítujeme, když se mění pravopis nějakého slova. (A na ještě hlubší pocity, které vyvolaly otázky způsobu psaní slov.) Samozřejmě, ne každý znakový tvar je v nás *hluboko* zakotven. Např. nějaký znak logické algebry může být nahrazen jakýmkoli jiným, aniž by to v nás vyvolalo nějaké hluboké pocity. –

Uvaž, že viděná slovní podoba je nám v stejném stupni důvěrně známá jako podoba slyšená.

168. Pohled také přejíždí po tištěné stránce jinak než po nějaké řadě libovolných klikyháků. (Nehovořím tu však o tom, co může být zjištěno pozorováním očních pohybů čtoucího.) Pohled klouže, řekli bychom, obzvlášť bez odporu, aniž někde uvázne; a přesto se z řádky *nesesmyká*. A v představě probíhá přitom bezděčné mluvení. A takto je tomu, když čtu češtinu i jiné jazyky; tištěné nebo psané, a v různém písmu. – Co ze všeho toho je ale podstatné pro čtení jako takové? Neexistuje ani jediný rys, který by se vyskytoval ve všech případech čtení! (Srovnej s pochodem při čtení obvyklého tiskacího písma čtení slov, která jsou celá vytištěna velkými písmeny, jako tomu bývá někdy u řešení hádanek.* Jak odlišný pochod! – Nebo čtení našeho písma zprava doleva.)

* Tento příklad je zřejmě ovlivněn specifičností německého pravopisu, kde se substantiva píší vždy s velkým začátečním písmenem. (Pozn. překl.)

169. Ale cožpak necítíme, když čteme, že to, co pronášíme, je určitým způsobem zapříčiňováno obrazy slov? – Přečti nějakou větu! – a teď přejížděj pohledem řadu

&8\$+\$+?β+%8!\$* *

a vyslov přitom nějakou větu. Není cítit, že v prvním případě bylo mluvení *spojeno* s pohlížením na znaky a v druhém probíhá vedle tohoto vidění znaků bez spojení s ním?

Ale proč říkáš, že cítíme nějakou příčinnou souvislost? Příčinná souvislost je přece to, co zjišťujeme pokusy, když např. pozorujeme pravidelný současný výskyt určitých pochodů. Jakpak bych mohl říci, že to, co je takto zjišťováno pokusy, *cítím*? (Je pravda, že příčinnou spojitost nezjišťujeme *jedině* pozorováním pravidelného současného výskytu.) Spíš ještě by se dalo říci, že cítím, že písmena jsou *důvodem*, proč čtu tak a tak. Neboť jestliže se mě někdo zeptá: „Proč čteš takto?“ – tak to zdůvodním písmeny, která tu stojí.

Ale co to má znamenat, když se řekne, že toto zdůvodnění, které jsem vyslovil, které jsem myslel, *cítím*? Chtěl bych říci: Cítím při čtení jistý *vliv* písmen na mne – ale necítím nějaký vliv oné řady libovolných klikyháků na to, co říkám. Srovnáme teď zase některé jednotlivé písmeno s takovým klikyhákem! Řekl bych také, že když čtu písmeno „i“, cítím jeho vliv? Je přirozeně rozdíl, jestli hlásku *i* vyslovím při pohledu na „i“, nebo při pohledu na „š“. Tento rozdíl je třeba v tom, že při pohledu na písmeno dochází k vnitřnímu slyšení hlásky *i* automaticky, ba proti mé vůli; a jestliže písmeno přečtu nahlas, v jeho vyslovení je méně úsilí než při pohledu na „š“. To znamená – takto tomu je, když dělám tento *pokus*; ale přirozeně ne, když pohlédnu náhodně na znak „š“ a vyslovím přitom třeba nějaké slovo, v němž se hlásky *i* vyskytuje.

170. Nebyli bychom zajisté nikdy připadli na myšlenku, že při čtení *cítíme* vliv písmena na nás, kdybychom byli nesrovnávali případ písmen s případem libovolných tahů. A tady pozorujeme ovšem určitý *rozdíl*. A tento rozdíl vykládáme jako vliv a nepřítomnost vlivu.

K tomuto výkladu máme pak sklon obzvláště tehdy, jestliže čteme úmyslně pomalu, – třeba kvůli tomu, abychom viděli, co se

vlastně při čtení děje. Jestliže se takříkajíc necháváme písmeny zcela záměrně *vést*. Ale toto „nechat se vést“ spočívá zase *jedině* v tom, že se na písmena dobře dívám, – že třeba také jisté jiné myšlenky vylučuji.

Představujeme si, že jsme si pocitem uvědomovali jakoby spojující mechanismus mezi slovním obrazem a zvukem, který pronášíme. Neboť hovořím-li o prožitku ovlivnění, příčinné podmíněnosti, toho, že se nechávám vést, má to zajisté znamenat, že pociťuji jakoby pohyb páky, která spojuje pohled na písmena s mluvením.

171. Svůj prožitek při čtení nějakého slova bych byl mohl slovy výstižně vyjádřit různým způsobem. Tak bych mohl třeba říci, že mi napsané *vnuká* příslušné zvuky. – Ale také že písmeno a hlásky tvoří při čtení *jednotu* – jako by byly spolu sloučeny. (Podobné splynutí existuje např. mezi tvářemi proslulých lidí a zvukem jejich jmen. Připadá nám, že toto jméno je jediným správným výrazem pro tuto tvář.) Když cítím tuto jednotu, mohl bych říci: ten zvuk v napsaném slovu vidím, nebo slyším. –

Ale teď si jednou přečti pár vytištěných vět tak, jak to obvykle děláš, jestliže nemyslíš na pojem čtení; a polož si otázku, jestli jsi při čtení měl takové prožitky jednoty, vlivu atd. – Neříkej, že jsi je měl nevědomě! Také se nenechejme svést obrazem, že by se tyto jevy ukázaly „při bližším přihlédnutí“! Jestliže mám popsat, jak nějaký předmět vypadá zdálky, tak se můj popis nestane přesnější tím, že řeknu, co na něm lze postřehnout při bližším přihlédnutí.

172. Pomysleme na prožitek toho, že je člověk veden! Položme si otázku: V čem spočívá tento prožitek, když bychom byli např. vedeni po nějaké *cestě*? – Představ si tyto případy:

Jsi na nějakém hřišti, třeba se zavázanýma očima, a jsi někým veden za ruku hned doleva, hned doprava; musíš být pořád zaměřen na to, kam tě jeho ruka táhne, musíš také dávat pozor, abys při nějakém neočekávaném zatáhnutí neklopýtl.

Anebo také: jsi někým násilně veden za ruku tam, kam nechceš.

Nebo: jsi veden svým protějškem při tanci; hledíš být co nejreceptivnější, abys uhodl jeho úmysl a podřídil se nejlehčímu tlaku.

* Srv. *Eine philosophische Betrachtung*, s. 182. (Pozn. vyd.)

Nebo: necháváš se někým vést během procházky; jdete zabrání do rozhovoru; kamkoli jde, jdeš také.

Nebo: jdeš polní pěšinou a necháváš se jí vést.

Všechny tyto situace jsou si navzájem podobné; ale co je všem těm prožitkům společné?

173. „Ale být veden je přece zcela určitý prožitek!“ – Odpověď na to zní: Teď *myslíš* na nějaký určitý prožitek toho, že jsi veden.

Jestliže si chce zpřítomnit prožitek toho, kdo je v jednom z tamtěch předchozích příkladů veden při psaní tištěným textem a tabulkou, tak si představuji, jak oboje ‚svědomitě‘ zkoumá pohledem atd. Předpokládám přitom dokonce určitý výraz obličej (např. výraz, jaký mívá svědomitý účetní). Na tomto obraze je např. velice podstatná *pečlivost*; na nějakém jiném zase vyřazení jakékoli vlastní vůle. (Mysli si ale, že věci, které normální člověk dělá s příznaky nepozornosti, by někdo doprovázel výrazem pečlivosti – a proč ne i pocity pečlivosti? Je v tom případě pečlivý? Představ si třeba, že sluha se všemi znaky pečlivosti upustí na zem čajový tác se vším, co je na něm.) Jestliže si zpřítomním nějaký takový určitý prožitek, tak mi připadá jako *obecně charakteristický* prožitek toho, že je člověk veden (nebo že čte). Teď se ale zeptám sebe sama: Co vlastně děláš? – Díváš se na každý znak, děláš k tomu takovýto obličej, obezřetně píšeš písmena (apod.). – To je tedy prožitek toho, že se necháváš vést? – Tady by se mi chtělo říci: „Ne, to to není: je to něco vnitřnějšího, podstatnějšího.“ – Je to, jako kdyby všechny tyto více či méně nepodstatné pochody byly zprvu vnořeny do určité atmosféry, která se teď, když se na to důkladně podívám, rozplývá.

174. Polož si otázku, jak to děláš, když ‚*pečlivě*‘ kreslíš úsečku rovnoběžně k dané úsečce, – a jindy zase stejně pečlivě v určitém úhlu k ní. V čem spočívá ten prožitek pečlivosti? Tady ti hned přijde na mysl určitý výraz obličej, určité vzezření – a potom by se ti chtělo říci: „a je to právě *určitý* vnitřní prožitek“. (Čímž jsi už ovšem neřekl vůbec nic.)

(Existuje tu souvislost s otázkou po podstatě úmyslu, vůle.)

175. Udělej na papíře libovolnou čáru. – A teď ji vedle obkresli, nech se jí vést. – Chce se mi říci: „No ovšem, teď jsem se nechával vést! Ale co se přitom dalo charakteristického? – Jestliže řeknu, co se dalo, tak mi to už charakteristické nepřipadá.“

Ale teď si všimni tohoto: *Zatímco* se nechávám vést, je všechno zcela jednoduché, nic *zvláštního* nepozoruji; ale potom, když si kladu otázku, co se přitom dalo, tak se mi zdá, že to bylo něco nepopsatelného. *Potom* mi žádný popis nestačí. Nemohu takřka uvěřit, že jsem se jen pozorně díval, tak a tak se tvářil a dělal příslušnou čáru. – Ale cožpak si *vzpomínám* na něco jiného? Ne; a přece mi připadá, jako kdyby něco jiného být muselo; a sice tehdy, když si přitom říkám slova ‚*vést*‘, ‚*vliv*‘ a podobná taková. „Vždyť jsem se přitom přece nechával *vést*,“ říkám si. – Teprve tehdy vystoupí představa onoho éterického, nepostižitelného vlivu.

176. Když na ten prožitek dodatečně myslím, mám pocit, že to, co je na něm podstatné, je ‚prožitek určitého vlivu‘, určitého spojení – v protikladu k jakékoli pouhé současnosti jevů: Zároveň se mi ale nechce jako „prožitek vlivu“ označit žádný prožitý jev. (Tady tkví představa, že vůle není žádný jev.) Chtělo by se mi říci, že jsem prožil samotný smysl slova ‚protože*‘; a přesto nechci žádný jev označit jako „prožitek onoho protože“.

177. Chce se mi říci: „Prožívám smysl slova ‚protože‘“. Ale ne snad z toho důvodu, že si na tento prožitek vzpomínám; nýbrž proto, že se při dodatečném uvažování o tom, co v takovém případě prožívám, dívám na to právě médii pojmu ‚protože‘ (nebo pojmu ‚vliv‘, nebo ‚příčina‘, nebo ‚spojení‘). – Neboť je ovšem správné říci, že jsem linii nakreslil pod vlivem předlohy: to však nespočívá prostě v tom, co při kreslení linie pociťuji – nýbrž podle okolností např. v tom, že ji kreslím rovnoběžně s onou druhou; i když pro to, že se člověk nechává něčím vést, není ani tohle obecně podstatné. –

* Výrazu „smysl slova ‚protože‘“ odpovídá v originále samotná zpodstatnělá spojka: „das Weil“. (Pozn. překl.)

178. Říkáme také: „Vidíš přece, že se jí nechávám vést“ – a co vidí ten, který to vidí?

Jestliže sám sobě říkám: „Jsem přece veden“ – tak k tomu přidám třeba určitý pohyb ruky, vyjadřující akt vedení. – Udělej takový pohyb, jako kdybys někoho vedl určitým směrem, a polož si pak otázku, v čem spočívá u tohoto pohybu to, co mu dává charakter *vedení*. Neboť nikoho jsi tu přece nevedl. A přesto bys tento pohyb označil rád jako pohyb „vedení“. V tomto pohybu a pocitu tedy podstata vedení obsažena nebyla, a přesto tě to nutilo, toto označení použít. Tento způsob vyjádření nám tu vnucuje právě jen jedna *jevová forma* vedení.

179. Vraťme se k našemu případu (151). Je jasné, že bychom neřekli, že B má právo na základě toho, že ho napadl příslušný vzorec, pronést slova „Teď vím, jak dál“ – kdyby zkušenost neukazovala, že existuje určitá souvislost mezi vybavením si vzorce – jeho vyslovením, napsáním – a mezi skutečným pokračováním v dané řadě. A taková souvislost ovšem zjevně existuje. – A nyní by mohl někdo mítn, že věta „Dokážu pokračovat“ říká totéž co: „Mám určitý prožitek, který podle zkušenosti vede k pokračování v oné řadě“. Ale míní B tohle, když říká, že dokáže pokračovat? Vytanula mu snad přitom tato věta v mysli, nebo je snad ochoten podat ji jako vysvětlení toho, co míní?

Ne. Když se mu vybavil onen vzorec, byla tato slova „Teď vím, jak dál“ užita zcela správně: za jistých okolností totiž. Např. jestliže se učil algebru a takové vzorce už dříve používal. – To ale neznamená, že ono prohlášení je jenom zkratkou pro popis všech okolností, které utvářejí jeviště naší řečové hry. – Pomysli na to, jak se ony výrazy „teď vím, jak dál“, „teď dokážu pokračovat“ aj. učíme používat; v jaké rodině řečových her se učíme jejich použití.

Můžeme si také představit případ, že v mysli B se nedálo vůbec nic jiného, než že náhle řekl „Teď vím, jak dál“ – třeba s jistým pocitem ulehčení; a že nyní skutečně rozvíjí řadu dál, aniž používá vzorce. A také v tomto případě bychom – za jistých okolností – řekli, že věděl, jak dál.

180. *Takto se tato slova používají.* V tomto posledním případě např. by bylo zcela mylné označovat tato slova jako „popis určitého duševního stavu“. – Spíš by je tu bylo možno označit jako „signál“; a jestli byl užit správně, to posuzujeme podle toho, co tento člověk bude dělat dál.

181. Abychom tohle chápali, musíme uvážit také toto: Dejme tomu, že B řekne, že ví, jak dál – když pak ale chce pokračovat, uvážne a nedokáže to: máme pak říci, že tvrzení, že dokáže pokračovat, vyslovil neprávem, anebo spíše že by byl v té chvíli pokračovat dokázal a jenom teď to nedokáže? – Je jasné, že to, co řekneme, bude v různých případech různé. (Promysli si oba druhy případů.)

182. Gramatika slov „hodit se k něčemu“ („pasovat k něčemu“),* „dokázat“ (können) a „chápat“. Úkoly: 1) Kdy se říká, že válec V pasuje do válečné dutiny D? Jenom pokud V je zastrčen dovnitř D? 2) Někdy se řekne: V přestal pasovat do dutiny D asi v tu a tu dobu. Jaká kritéria používáme v takovém případě pro to, že se to stalo asi v tuto dobu? 3) V čem vidíme kritéria toho, že nějaké těleso v jistou dobu změnilo svoji váhu, když tehdy zrovna neleželo na váze? 4) Včera jsem tu básničku uměl zpaměti; dnes už ji neumím. V jakých případech má smysl otázka: „Kdy jsem ji přestal umět zpaměti?“ 5) Někdo se mě zeptá: „Dokážeš (můžeš) zvednout tuhle tíhu?“ odpovím „ano“. Pak řekne „Udělej to!“ – a já to nesvedu. Za jakých okolností by se uznalo zdůvodnění: „Když jsem odpovídal „ano“, tak bych to byl *dokázal*, jedině teď to nedokážu“?

Kritéria, která uznáváme pro „pasovat k něčemu“, „dokázat“ („moci“), „chápat“, jsou mnohem složitější, než by se na první pohled mohlo zdát. Tj. hra s těmito slovy, jejich používání v řečové komunikaci, jíž slouží za prostředky, je komplikovanější

* V originále „passen“, tak jako v § 136–139. Zde vystihuje význam tohoto slova lépe lidové „pasovat“. Podobné problémy jsou se slovem „können“, které překládám jako „dokázat“, ale v § 183 je nutno použít překladu slovesem „moci“. (Pozn. překl.)

– role těchto slov v naší řeči je jiná, než jsme v pokušení si myslet.

(Právě tuto roli musíme pochopit, abychom rozřešili filosofické paradoxy. A proto obvykle jediná definice nestačí; a tím spíš ne konstatování, že nějaké slovo je ‚nedefinovatelné‘.)

183. Jak je to ale, – znamenala tedy věta „Teď dokážu pokračovat“ v případě (151) totéž jako „Teď mě napadl příslušný vzorec“, nebo něco jiného? Můžeme říci, že za těchto okolností má tato věta stejný smysl (plní tutéž funkci) jako ta druhá. Ale také, že *obecně* obě tyto věty stejný smysl nemají. Říkáme také: „Teď dokážu (můžu) pokračovat, myslím, že znám příslušný vzorec“; tak jako říkáme: „Můžu jít, tj. mám čas“; nebo také: „Můžu jít, tj. jsem už dost silný“; nebo: „Co se týče stavu mé nohy, můžu jít“, jestliže totiž *tuto* podmínku chůze stavíme proti jiným podmínkám. Tady se však musíme chránit toho, abychom se domnívali, že v souladu s povahou případu existuje *souhm* podmínek (např. pro to, aby někdo mohl jít), takže nevyhnutelně platí, že člověk *může* jít, jestliže jsou všechny splněny.

184. Chci si vzpomenout na určitou melodii, a ta se mi nevybavuje; náhle řeknu „Teď už si ji uvědomuji*!“, a zazpívám ji. Jak to s tím bylo, když jsem si ji najednou uvědomil? Nemohla se mi přece v tomto okamžiku vybavit *celá*! – Řekneš možná: „Je to určitý pocit, jako kdyby teď byla *tady*“ – ale *je* teď *tady*? Co jestliže ji nyní začnu zpívat a nebudu vědět jak dál? – Ano, ale cožpak jsem si v té chvíli nemohl být *jistý*, že si ji uvědomuji? Tudíž v nějakém smyslu *tady* právě přece jen byla! – Ale v jakém smyslu? Říkáš zajisté, že melodie je *tady*, jestliže ji člověk zpívá takt po taktu, nebo ji slyší od začátku do konce svým vnitřním sluchem. Nepopírám přirozeně, že výpovědi, že melodie je *tady*, může být dán i zcela jiný smysl – např. ten, že bych měl papírek, na kterém je napsaná. – A v čem tedy spočívá jeho ‚jistota‘, že si ji uvědomuje? – Dá se přirozeně říci: Jestliže někdo s přesvědčením pro-

* V originále je tu sloveso „wissen“, tedy „vědět“. (Pozn. překl.)

hlásí, že teď si melodii uvědomuje, tak v tom okamžiku má tuto melodii (nějakým způsobem) v duchu před sebou v jejím celku – a toto je vysvětlení slov: „má v duchu melodii před sebou v jejím celku“.

185. Vraťme se nyní k našemu příkladu (143). Žák teď ovládá – posuzováno podle obvyklých kritérií – celou řadu základních čísel. Nyní ho učíme vypisovat i jiné řady základních čísel a dovedeme ho k tomu, že např. na pokyn, který má formu „+n“ vypisuje řady, které mají formu

$$0, n, 2n, 3n$$

atd.; na pokyn „+1“ tedy řadu základních čísel. – Předpokládáme, že jsme svá cvičení a zkoušky jeho pochopení prováděli v rozmezí do čísla 1000.

Nyní necháme jednou žáka, aby v nějaké řadě (třeba „+2“) pokračoval i přes číslo 1000 – a on napíše: 1000, 1004, 1008, 1012.

Řeknu mu: „Podívej se, co děláš!“ – Nerozumí nám. Řekneme: „Měl jsi přece připočítávat *dvě*; podívej, jak jsi tu řadu začal!“ – Odpoví: „No ano! Cožpak to není správně? Myslel jsem, že takhle to *mám* dělat.“ – Nebo předpokládej, že by ukázal na řadu a řekl by: „Pokračoval jsem přece stejným způsobem!“ – Nebylo by nám nic platné říci „Ale cožpak nevidíš?“ – a opakovat mu dřívější vysvětlení a příklady. – Mohli bychom v takovém případě třeba konstatovat: Tenhle člověk chápe na základě našich vysvětlení ten pokyn spontánně tak, jako *my* chápeme pokyn: „Přičítej až do 1000 vždycky 2, do 2000 vždycky 4, do 3000 vždycky 6 atd.“

Tento případ by měl jistou podobnost s případem, kdy by nějaký člověk na ukázání rukou reagoval spontánně tím, že by pohlédl ve směru od špičky prstů k dlani místo ve směru ke špičce prstů.

186. „Z toho, co říkáš, tedy vyplývá, že k správnému provádění pokynu „+n“ je třeba na každém stupni nového náhledu – nové intuice.“ – K správnému provádění! Jak se vlastně rozhodne, co je v určitém bodě správným krokem? – „Správný krok je ten, který je v soulase s pokynem – tak jak byl tento pokyn *míněn*.“ – Ty jsi tedy v době, kdy jsi dával pokyn „+2“, mínil, že má po čísle 1000 psát číslo 1002 – a mínil jsi tedy také, že po čísle 1866 má

napsat 1868, a po čísle 100034 číslo 100036 atd. – nekonečný počet takovýchto vět? – „Nikoli; mínil jsem, že má po *každém* čísle, které napíše, psát to, které následuje až jako druhé; a z toho vyplývají vždy na příslušném místě všechny ony věty.“ – Ale otázkou je právě, co z oně věty na nějakém místě vyplývá. Nebo také – co máme na nějakém místě označovat jako „shodu“ s onou větou (a také s *míněním*, které jsi tehdy té větě dával – ať už toto mínění spočívalo v čemkoli). Správnější než říci, že je v každém bodě nutná určitá intuice, by bylo skoro říci, že je v každém bodě nutné nové rozhodnutí.

187. „Ale já jsem přece už tehdy, když jsem mu ten pokyn dával, věděl, že má po 1000 psát 1002!“ – Jistě; a můžeš dokonce říci, že jsi to tehdy *mínil*; jenom se nesmíš nechat mýlit gramatikou slov „vědět“ a „mínit“. Neboť tím nemíníš přece, že jsi tehdy pomyslel na přechod od 1000 k 1002 – a i kdyby snad na tento přechod, tak na jiné nikoli. Tvoje „Věděl jsem už tehdy“ znamená snad: „Kdyby se mě byl tehdy někdo zeptal, které číslo má psát po čísle 1000, tak bych mu byl odpověděl ‚1002‘.“ A o tom nepochybuji. Je to předpoklad asi stejného druhu jako tento: „Kdyby byl spadl do vody, tak bych byl skočil za ním.“ – V čem tedy spočívalo to, co bylo na tvé myšlence mylné?

188. Tady bych chtěl nejprve říci: Tvoje myšlenka byla, že ono mínění pokynu všechny ony přechody svým způsobem přece už udělalo: že tvoje duše při takovém myšlení letí jakoby napřed a dělá všechny přechody předtím ještě, než k tomu či onomu dospěje fyzicky.

Byl jsi tedy nakloněn použít výrazy jako: „Přechody jsou *vlastně* už udělány; i předtím ještě, než je písemně, ústně nebo v myšlenkách udělám.“ A zdálo se, jako kdyby byly jakýmsi *jedinečným* způsobem předem určeny, anticipovány – tak jak může skutečnost anticipovat právě jen mínění.

189. „Ale cožpak tedy *nejdou* ty přechody určeny algebraickým vzorcem?“ – V této otázce se skrývá určitá chyba.

Používáme výraz: „přechody jsou určeny vzorcem“ *Jak se tohoto výrazu používá?* – Můžeme mluvit třeba o tom, že člověk je výchovou (výcvikem) doveden k tomu, aby vzorec $y = x^2$ používal tak, že všichni, jestliže dosadí za x stejné číslo, vypočítají vždycky stejné číslo za y . Nebo můžeme říci: „Tito lidé jsou vycvičení tak, že na pokyn ‚+3‘ dělají všichni na stejném stupni stejný přechod. Mohli bychom to vyjádřit takto: Pokynem ‚+3‘ je pro tyto lidi přechod od jednoho čísla k dalšímu číslu úplně určen.“ (V protikladu k jiným lidem, kteří na tento pokyn nevědí, co mají dělat; nebo kteří na něj reagují sice s plnou jistotou, ale každý jiným způsobem.)

Můžeme na druhé straně postavit proti sobě různé druhy vzorců a k nim příslušné různé druhy použití (různé druhy výcviku). Vzorec určitého druhu (a k nim příslušné způsoby použití) *označujeme* pak jako „vzorec, které pro dané x určují číslo y “, a vzorec jiného druhu jako takové, „které číslo y pro dané x neurčují“. (Vzorec $y = x^2$ by patřil k prvnímu druhu, vzorec $y \neq x^2$ k druhému.) Věta „Vzorec určuje číslo y “ je pak výpověď o formě vzorce – a větu, jako je tato: „Vzorec, který jsem napsal, určuje y “ nebo „Tady je vzorec, který určuje y “ – je pak třeba odlišovat od věty typu: „Vzorec $y = x^2$ určuje číslo y pro dané x “. Otázka „Je tamto vzorec, který určuje y ?“ znamená pak totéž jako „Je tamto vzorec toho, nebo onoho druhu?“ – co si však máme počít s otázkou „Je $y = x^2$ vzorec, který pro dané x určuje y “, není bez dalšího jasná. Tato otázka by mohla být třeba položena žákovi, aby se vyzkoušelo, jestli chápe používání slova „určovat“; nebo by mohlo jít o matematickou úlohu, dokázat v určitém systému, že x má jenom jedinou druhou mocninu.

190. Nyní je možno říci: „To, jak je vzorec míněn, určuje, jaké přechody je třeba dělat.“ Co je kritérium toho, jak je vzorec míněn? Třeba způsob a druh toho, jak ho stabilně používáme, jak jsme byli učeni ho používat.

Někomu, kdo použil nějaký nám neznámý znak, řekneme například: „Jestliže tímhle ‚ $x!2$ ‘ míníš x^2 , tak dostaneš pro y *tuto* hodnotu, a jestliže tím míníš $2x$, tak zase *onu*.“ – Polož si nyní otázku: Jak to člověk dělá, *mínit* znakem ‚ $x!2$ ‘ jedno, nebo druhé?

Takto může tedy mínění předem určovat.

191. „Je to, jako kdybychom mohli veškeré použití slova pojmut naráz.“ – Jako *co* například? – *Nemůže* je člověk – v jistém smyslu – pojmut naráz? A v *jakém* smyslu toto nemůžeš? – Je to právě, jako kdybychom je mohli ‚pojmut naráz‘ v jakémsi o mnoho přímějším smyslu. – Ale máš pro to nějaký vzor? Ne. Nabízí se nám jen tento vyjadřovací způsob. Jako výsledek křížících se obrazů.

192. Pro tuto nadobytelně dalekosáhlou skutečnost nemáš žádný vzor, ale jsi sváděn k tomu, používat určitého nad-výrazu. (Dalo by se to označit jako jakýsi filosofický superlativ.)

193. Stroj jako symbol jeho způsobu fungování: Zdá se – mohl bych zprvu říci –, že stroj má svůj způsob fungování už v sobě samém. Co to znamená? – Když stroj známe, zdá se, že všechno ostatní, totiž pohyby, které bude dělat, je už zcela určeno.

Hovoříme takto, jako kdyby se tyto části mohly pohybovat jediné tímto způsobem, jako kdyby nic jiného dělat nemohly. Jak je to vlastně – zapomínáme tedy na možnost, že se ohnou, ulomí, roztaví atd.? Ano; v mnoha případech na tohle vůbec nemyslíme. Používáme nějaký stroj, nebo obraz nějakého stroje jako symbol pro určitý způsob fungování. Seznámíme někoho např. s tímto obrazem a předpokládáme, že z něho odvodí jevy příslušného pohybu jeho částí. (Tak jako někomu můžeme sdělit určité číslo tím, že mu řekneme, že je to pětadvacáté číslo řady 1, 4, 9, 16,)*

„Zdá se, že stroj má svůj způsob fungování už v sobě samém“ znamená: máme sklon srovnávat budoucí pohyby stroje v jejich určitosti s předměty, které už leží v nějaké zásuvce a které pak vytahujeme ven. – Tak ale nehovoříme, jestliže jde o to, předpovědět, jaké bude skutečné chování určitého stroje. Tu pak obecně nezapomínáme na možnost deformace jeho částí atd. – Mluvíme tak ale zajisté tehdy, jestliže se podivujeme nad tím, jak vlastně můžeme stroj používat jako symbol určitého způsobu pohybu, – když se přece může pohybovat i docela *jinak*.

* Tedy řady druhých mocnin členů přirozené číselné řady. (Pozn. překl.)

Mohli bychom říci, že stroj nebo jeho obraz je počátkem určité řady obrazů, které jsme se naučili z tohoto obrazu odvozovat.

Jestliže ale uvážíme, že stroj by se byl mohl pohybovat i jinak, tak se pak může zdát, jako kdyby ve stroji jako symbolu musel být jeho způsob pohybu obsažen ještě mnohem určitěji než ve skutečném stroji. Nestačilo by tu, že toto jsou pohyby předem určené na základě zkušenosti, nýbrž musely by vlastně být už – v jakémsi tajuplném smyslu – *přítomné*. A je zajisté pravda, že pohyb symbolu stroje je předurčen jiným způsobem než pohyb skutečného daného stroje.

194. Kdypak člověk myslí, že stroj má své možné pohyby už nějakým tajuplným způsobem v sobě? – Inu tehdy, když filosofuje. A co nás svádí k tomu, abychom si to myslíme? Způsob, jakým o stroji mluvíme. Říkáme např., že stroj *má* (že jsou mu vlastní) tyto možnosti pohybu; hovoříme o ideálně pevném stroji, který se *může* pohybovat jen tak a tak. – *Možnost* pohybu, co je to? Není to *pohyb*; ale nezdá se to být ani pouhá fyzikální podmínka pohybu – to třeba, že mezi čepem a ložiskem je určitý volný prostor, že čep do ložiska nezapadá příliš těsně. Neboť toto je sice podle zkušenosti podmínka pohybu, ale bylo by možno představit si věc i jinak. Možnost pohybu má být spíš jakoby stín pohybu samotného. Ale znáš nějaký takový stín? A stínem nerozumím nějaký obraz pohybu, neboť tento obraz by nemusel být obrazem zrovna *tohoto* pohybu. Ale možnost tohoto pohybu musí být možností právě tohoto pohybu. (Hleď, jak vysoko se tu vzdouvají vlny řeči!)

Vlny opadnou, jakmile si položíme otázku: Jak vlastně používáme, když mluvíme o nějakém stroji, slovo „možnost pohybu“? – Odkud se pak ale vzaly ty zvláštní představy? Inu, možnost pohybu ti ukazuje třeba pomocí určitého *obrazu* takového pohybu: „možnost je tu tedy něco skutečnosti podobného!“ Říkáme: „ještě se to nepohybuje, ale má to už možnost pohybovat se“ – „tedy možnost je něco skutečnosti velice blízkého“. Můžeme sice pochybovat o tom, jestli tento pohyb umožňuje ta a ta fyzikální podmínka, ale nikdy nediskutujeme o tom, jestli *toto* je možnost tohoto nebo onoho pohybu: „možnost pohybu je tedy k pohybu samotnému v určitém jedinečném vztahu; užším, než je vztah zobrazení k jeho objektu“;

neboť o tom, jestli je to obraz toho či onoho objektu, pochybováno být může. Říkáme „Zkušenost ukáže, jestli tohle dává tomu čepu tuto možnost pohybu“, ale neříkáme „Zkušenost ukáže, jestli tohle je možnost tohoto pohybu“; to, že tato možnost je možností právě tohoto pohybu, není tedy zkušenostní fakt.

Pokud jde o tyto věci, bereme zřetel na náš vlastní způsob vyjadřování, ale nechápeme ho, nýbrž dáváme mu chybný výklad. Když filosofujeme, jsme jako divoši, jako primitivové, kteří slyší způsob vyjadřování civilizovaných lidí, špatně si ho vyloží a pak z jeho výkladu vyvozují nejpodivnější závěry.

195. „Ale já si nemyslím, že to, co teď dělám (při chápání*), určuje budoucí použití *kauzálně* a v souladu se zkušeností, nýbrž že toto použití je jakýmsi *zvláštním* způsobem v nějakém smyslu samo přítomno.“ – Ale „v nějakém smyslu“ tu jistě je! Na tom, co říkáš, je vlastně nesprávný jen výraz „zvláštním způsobem“. Ostatní je správné; a zvláštní se ta věta jeví jedině tehdy, jestliže si k ní člověk představuje jinou řečovou hru, než je ta, v které ji skutečně používáme. (Kdosi mi říkal, že se jako dítě podívoval, že křeččí *„dokáže ušít šaty“* – myslel, že to znamená, že šaty jsou vyráběny pouhým šitím tak, že se přišívá jedna nit k druhé.)

196. Nepochopený způsob použití slova je vykládán jako výraz jakéhosi zvláštního *pochodu*. (Tak jako si lidé myslí čas jako zvláštní prostředí, duši jako zvláštní bytost.)

197. „Je to, jako kdybychom dokázali celé použití slova pochopit (erfassen) naráz.“ – Říkáme jistě, že to tak děláme. Tj. popisujeme jistě to, co děláme, někdy těmito slovy. Ale na tom, co se děje, není nic podivuhodného, nic neobyčejného. Neobyčejným se to stává, když jsme vedeni k tomu, myslet si, že budoucí vývoj musí už být v aktu pochopení nějakým způsobem přítomen, a že přece přítomen není. – Neboť říkáme, že není pochyb, že tomu a tomu

* V originále: „beim Erfassen“. (Pozn. překl.)

slovu rozumíme, a na druhé straně jeho význam spočívá v jeho použití. Není pochyb, že chci teď hrát šachy; ale šachy jsou touto hrou jen díky svým pravidlům (atd.). To tedy nevím, co jsem chtěl hrát, dokud jsem hraní *nerealizoval*? Nebo jsou naopak v mém aktu tohoto úmyslu všechna pravidla obsažena? Učí mě jedině zkušenost, že po tomto aktu úmyslu následuje obvykle tento způsob hraní? To si tedy nemohu přece být jistý, co hodlám dělat? A jestliže tohle je nesmysl, – co to je za nesmírně pevné spojení, jež existuje mezi aktem úmyslu a tím, co je jím zamýšleno? – Kde je dáno toto spojení mezi smyslem slov „Zahrajme si partii šachu!“ a všemi pravidly této hry? – Inu, v soupisu pravidel hry, v učení šachu, v běžné praxi hraní.

198. „Ale jak mě může nějaké pravidlo učit, co mám na *tomto* místě dělat? Cokoli udělám, musí být přece s pravidlem spojeno nějakým výkladem.“ – Ne, takto by se to říkat nemělo. Nýbrž takto: Každý výklad visí spolu s tím, co vykládá, ve vzduchu; nemůže mu sloužit za oporu. Výklady samy význam neurčují.

„Dá se tedy s pravidlem spojit všechno, cokoli jen udělám?“ – Dovol, abych se zeptal takto: Co má vyjádření pravidla – řekněme třeba ukazatel cesty – co dělat s mými počiny? Jaké spojení tady existuje? – Inu, třeba toto: byl jsem nacvičen reagovat na tento znak určitým způsobem, a takto nyní reaguji.

Ale tím jsi označil jen jistou kauzální souvislost, vysvětlil jsi jenom, jak k tomu došlo, že se teď podle tohoto ukazatele řídíme; neukázal jsi, v čem vlastně toto „řízení se příslušným znakem“ spočívá. Nikoli; naznačil jsem ještě také, že člověk se podle nějakého ukazatele řídí jen potud, pokud existuje nějaký stabilní způsob použití, určitý návyk.

199. Je to, čemu říkáme „řídít se pravidlem“, něco, co by mohl udělat také jenom *jediný* člověk jenom *jedenkrát* v životě? – A toto je přirozeně poznámka vztahující se ke *gramatice* výrazu „řídít se pravidlem“.

Není možné, aby se nějakým pravidlem řídil jedinkrát jen jeden člověk. Není možné, aby došlo jen jedenkrát k jednomu jedinému sdělení, aby jen jedenkrát byl dán nebo pochopen rozkaz atd. –

Řídit se pravidlem, učinit sdělení, dát rozkaz, hrát šachy jsou *návyky* (zvyklosti, instituce).

Rozumět nějaké větě znamená rozumět určité řeči. Rozumět nějaké řeči znamená ovládat určitou techniku.

200. Je přirozeně myslitelné, že v nějakém národě, který hry nezná, dva lidé usednou k šachovnici a provádějí tahy určité šachové partie; dokonce i se všemi dušenými průvodními jevy. A kdybychom *my* toto viděli, řekli bychom, že hrají šachy. Ale myslí si nyní, že určitá šachová partie je podle jistých pravidel přeložena v řadu úkonů, které nejsme zvyklí asociovat s nějakou *hrou* – třeba ve vydávání výkřiků a dupání. A ti dva mají nyní místo toho, aby hráli nám běžnou partii šachu, křičet a dupat; a sice tak, že tyto úkony by se podle vhodných pravidel daly přeložit v šachovou partii. Byli bychom pak ještě nakloněni říci, že hrají určitou hru? A s jakou oprávněností by to mohlo být řečeno?

201. Náš paradox byl takovýto: nějaké pravidlo by nemohlo určit žádný způsob jednání, protože s pravidlem je možno uvést ve shodu jakýkoli způsob jednání. Odpověď zněla: Jestliže se dá každý způsob jednání uvést s pravidlem ve shodu, pak se dá uvést i do rozporu s ním. Neexistovala by tudíž ani shoda, ani rozpor.

Že tu je určité nedorozumění, ukazuje se už v tom, že při tomto myšlenkovém pochodu výklad pro nás odkazuje na další výklad; jako kdyby nás každý uspokojil aspoň na okamžik, než pomyslíme na určitý výklad, který je zase za tímto výkladem. Tím totiž ukazujeme, že existuje určité pojetí pravidla, které *není výkladem*; nýbrž projevuje se při jednotlivých případech použití tím, čemu říkáme „řídit se pravidlem“ a čemu říkáme „jednat v rozporu s ním“.

Proto existuje určitý sklon říci, že každé jednání podle pravidla je výkladem. Slovem „vykládat“ by se však mělo označovat pouze to, že se jedno vyjádření pravidla nahrazuje nějakým jiným.

202. Proto je „řízení se pravidlem“ určitá praxe. A *být přesvědčen*, že se řídíme pravidlem, není: řídit se pravidlem. A proto se nemůže nikdo pravidlem řídit jen „soukromě“ (*privatim*), protože jinak by

přesvědčení, že se člověk řídí pravidlem, bylo totéž jako řídit se pravidlem.

203. Řeč je jakési bludiště cest. Přijdeš z *jedné* strany a vyznáš se tu; přijdeš na totéž místo z jiné strany, a už se tu nevyznáš.

204. Podle toho, jak se věci mají, mohu vynalézt třeba hru, která nikdy nikým hrána nebude. – Zdalipak by ale bylo možné také toto: Lidstvo nikdy žádné hry nehrálo; jednou ale jeden člověk vynalezl určitou hru – která pak ovšem nikdy nebyla hrána?

205. „To právě je na *intenci*, na duševním úkonu pozoruhodné, že existence návyku, nějaké techniky pro něj není nutná. Že je např. myslitelné, že by dva lidé hráli šachovou partii ve světě, kde se jinak žádná hra nehraje, ba že by hráli i jen začátek určité šachové partie – a pak byli vyrušeni.“

Není ale hra v šachy definována svými pravidly? A jak jsou tato pravidla přítomna v duchu toho, kdo zamýšlí šachy hrát?

206. Řídit se nějakým pravidlem, toť analogické tomu, být poslušný nějakého rozkazu. Člověk je k tomu vycvičen a reaguje na rozkaz určitým způsobem. Ale co když nyní jeden reaguje na rozkaz a na výcvik *takto*, a druhý *jinak*? Kdo má pak pravdu?

Představ si, že bys přišel jako badatel do nějaké neznámé země, jejíž řeč by ti byla zcela cizí. Za jakých okolností bys řekl, že tam lidé dávají rozkazy, rozkazy chápou, řídí se jimi, rozkazům se vzpírají atd.?

Právě společný lidský způsob jednání je oním vztažným systémem, pomocí něhož si vykládáme nějakou cizí řeč.

207. Mysleme si, že by lidé v oné zemi vykonávali obvyklé lidské činnosti, a jak se zdá, používají přitom artikulované řeči. Přihlížíme-li jejich počínání, tak je pochopitelné, připadá nám „logické“. Pokoušíme-li se však naučit se jejich řeči, tak shledáme, že je to nemožné. Neexistuje u nich totiž žádná pravidelná souvislost mluve-

ného, vydávaných zvuků, s jednotlivými počiny; přesto však tyto zvuky nejsou zbytečné; neboť jestliže např. některému z těchto lidí zacpeme ústa roubíkem, tak to má stejné následky jako u nás: bez oněch zvuků vzniká v jejich počinech zmatek – jak bych to asi nejspíš vyjádřil.

Máme říci, že tito lidé mají řeč, rozkazy, sdělování atd.?

K tomu, co označujeme jako „řeč“, tu chybí pravidelnost.

208. Co znamená „rozkaz“ a co „pravidlo“, vysvětluji tedy „pravidelností“? – Jak vysvětlím někomu význam slov „pravidelný“, „shodný“, „stejný“? – Někomu, kdo mluví, řekněme, jenom francouzsky, vysvětlím tato slova pomocí odpovídajících slov francouzských. Kdo ale tyto *pojmy* ještě neovládá, toho budu těmto slovům učit pomocí *příkladů a cvičením*. – A přitom mu nesdělují méně, než sám vím.

Budu mu tedy při tomto vyučování ukazovat stejné barvy, stejné délky, stejné obrazce, nechám ho, aby je vyhledával a vytvářel apod. Povedu ho třeba k tomu, aby na příkaz pokračoval v kreslení určitého opakujícího se sledu ornamentů. – A také k tomu, aby rozvíjel dál určité řady.* Tak třeba aby v řadě pokračoval takto:

Předvádím mu to a on to dělá po mně; a ovlivňuji ho projevy souhlasu, odmítání, očekávání, povzbuzování. Nechávám ho pokračovat, nebo ho zarazím; atd.

Představ si, že bys byl svědkem takového vyučování. Žádné slovo by v něm nebylo vysvětlováno pomocí sebe sama, vyučující by nedělal žádný logický kruh.

Vysvětlovány budou při tomto vyučování i výrazy „a tak dále“ a „a tak dále ad infinitum“. Může k tomu mezi jiným sloužit i nějaké gesto. Gesto, které znamená „pokračuj tak dál!“, nebo „a tak dál“, má funkci srovnatelnou s ukázáním na nějaký předmět nebo na nějaké místo.

Je třeba rozlišovat: takové „atd.“, které je zkratkou samotného psaní, od takového, které tímto *není*. „A tak dále ad infinitum“ *není* vůbec zkratkou psaní. To, že nemůžeme napsat všechna místa

* V originále: Progressionen. (Pozn. překl.)

čísla π , není nějaká lidská nedostatečnost, jak se matematikové někdy domnívají.

Vyučování, které chce zůstat při předvedení příkladů, se liší od vyučování, které přes ně *ukazuje dál*.

209. „Ale cožpak pochopení nesahá dál než všechny příklady?“ – Velice pozoruhodné vyjádření, a zcela přirozené! –

Ale je tohle *všechno*? Neexistuje ještě nějaké hlubší vysvětlení, nebo nemusí přece jen být *pochopení* daného vysvětlení hlubší? – Cožpak mám já sám nějaké hlubší vysvětlení? *Mám* snad víc, než ve vysvětlení dávám? – Odkud se pak ale bere ten pocit, jako bych víc měl?

Je to, jako když neomezené vykládám jako délku, která každou délku přesahuje?

210. „Ale skutečně mu vysvětluješ, co sám víš? Nenecháváš ho to, co je podstatné, *uhádnout*? Dáváš mu příklady, – on ale musí uhádnout jejich tendenci, tedy tvůj úmysl.“ – Každé vysvětlení, které mohu dát sám sobě, dávám i jemu. – „Uhaduje, co míním“ by znamenalo: vynořují se mu různé výklady mého vysvětlení, a on hádá na jedno z nich. Mohl by se tedy v tomto případě zeptat; a já bych mu mohl odpovědět, a také bych odpověděl.

211. „Ať ho jakkoli cvičíš v navazování na sled ornamentů, – jak může *vědět*, jak má samostatně pokračovat dál?“ – No a jak *já* *tohle* vím? – Jestliže to znamená „Mám důvody?“, pak odpověď zní: důvody mi brzy dojdou. A budu pak jednat bez důvodů.

212. Jestliže mi někdo, koho se bojím, přikáže, abych v psaní řady pokračoval, tak budu jednat rychle a s plnou jistotou, a chybní důvody mě nebude rušit.

213. „Ale tento začátek řady mohl být zjevně vyložen různým způsobem (např. pomocí algebraických výrazů) a musel jsi tedy

____ aždá barevná skvrna přesně pasuje do svého okolí“ je trochu alizovanější věta o identitě.

____ 7. „Jakým způsobem se mohu řídit podle určitého pravidla?“

____ stliže to není otázka po příčinách, tak je to otázka, jak zdůvod-

____ o, že na základě tohoto pravidla jedním *takto*.

____ stliže jsem vyčerpal všechna zdůvodnění, tak nyní narážím na

____ ou skálu a na ní se můj rýč ohýbá. Mám pak sklon říci: „Prostě

____ am takto.“

____ zpomeň si, že někdy požadujeme určitá vysvětlení nikoli kvůli

____ obsahu, nýbrž kvůli formě vysvětlení. Náš požadavek je požá-

____ em architektonickým; a takové vysvětlení je jakýmsi zdánlivým

____ bním prvkem, který nic nenese.)

____ 8. Odkud se bere představa, jako by započatá řada byla viditel-

____ kouskem koleji neviditelně pokračujících donekonečna? Inu,

____ o pravidla bychom si mohli myslet koleje. A neomezenému

____ pravidla odpovídají nekonečně dlouhé koleje.

____ 9. „Přechody jsou vlastně všechny už učiněny“ znamená:

____ am už žádnou volbu. Pravidlo, jakmile je jednou ora-

____ ováno určitým výkladem, rysuje linie své aplikace skrz celý pro-

____ . – Ale kdyby tomu skutečně nějak tak bylo, co by mi to po-

____ lo?

____ ikoli; můj popis měl smysl, jedině jestliže měl být chápán sym-

____ cky. – *Tak mi to připadá* – měl jsem říci.

____ stliže se držím pravidla, nevolím.

____ idím se pravidlem *slépě*.

____ 20. Jaký účel má ale ona symbolická věta? Měla vyzvednout

____ díl mezi podmíněností kauzální a podmíněností logickou.

____ 21. Moje symbolické vyjádření bylo vlastně jakýmsi mytologic-

____ n popisem používání nějakého pravidla.

nejprve *jeden* takový výklad zvolit.“ – Naprosto ne! Za určitých okolností tu možnost pochyb byla. Ale to neříká, že jsem pochyboval, nebo i jenom mohl pochybovat. (S tím souvisí i to, co by bylo třeba říci o psychologické „atmosféře“ nějakého úkonu.)

Mohla snad tato pochybnost odpadnout jen díky intuici? – Jestliže tato intuice je jakýmsi vnitřním hlasem, – jak vím, *jak* mám podle ní jednat? A jak vím, že mě nevede špatně? Neboť jestliže mě může vést správně, pak mě může také vést špatně.

((Intuice je zbytečná výmluva.))

214. Jestliže je zapotřebí určité intuice k rozvinutí řady 1 2 3 4 ..., pak také k rozvinutí řady 2 2 2 2

215. Ale není přinejmenším to, co je stejné, *stejně*?

Zdá se, že pro stejnost máme neomylný vzor v stejnosti určité věci se sebou samou. Chci říci: „Tady přece různé výklady nemohou existovat. Když člověk vidí před sebou nějakou věc, vidí i stejnost.“

Dvě věci jsou tedy stejné, když jsou takové jako *jedna* věc? A jak mám nyní to, co mi ukazuje *jedna* věc, použít na případ těch dvou?

216. „Věc je identická sama se sebou.“ Neexistuje žádný krásnější příklad neužitečné věty, která je nicméně spojena s určitou hrou představy. Je to, jako kdybychom v představě věc vložili do jejího vlastního tvaru a viděli, že do něho „pasuje“*.

Mohli bychom také říci: „Každá věc pasuje do sebe samé.“ – Nebo jinak: „Každá věc pasuje do svého vlastního tvaru.“ Člověk se přitom dívá na nějakou věc a představuje si, že pro ni byl vyhrazen tento prostor a ona že teď do něho přesně zapadá.

„Pasuje“ tato skvrna do svého bílého okolí? – *Ale právě tak by to vypadalo*, kdyby místo ní byla nejprve díra, a ona by do ní nyní pasovala. Výrazem „pasuje“ tento obraz právě není prostě jen popsán. Není prostě jen popsána tato *situace*.

* Při překladu německého slovesa „passen“ užíváme opět lidového výrazu „pasovat“, který tu význam postihuje nejpřesněji. (Pozn. překl.)

„Každá barevná skvrna přesně pasuje do svého okolí“ je trochu specializovanější věta o identitě.

217. „Jakým způsobem se mohu řídit podle určitého pravidla?“ – jestliže to není otázka po příčinách, tak je to otázka, jak zdůvodnit to, že na základě tohoto pravidla jedná *takto*.

Jestliže jsem vyčerpal všechna zdůvodnění, tak nyní narážím na tvrdou skálu a na ní se můj rýč ohýbá. Mám pak sklon říci: „Prostě jedná *takto*.“

(Vzpomeň si, že někdy požadujeme určitá vysvětlení nikoli kvůli jejich obsahu, nýbrž kvůli formě vysvětlení. Náš požadavek je požadavkem architektonickým; a takové vysvětlení je jakýmsi zdánlivým stavebním prvkem, který nic nenese.)

218. Odkud se bere představa, jako by započatá řada byla viditelným kouskem kolejí neviditelně pokračujících donekonečna? Inu, místo pravidla bychom si mohli myslet koleje. A neomezenému užití pravidla odpovídají nekonečně dlouhé koleje.

219. „Přechody jsou vlastně všechny už učiněny“ znamená: nemám už žádnou volbu. Pravidlo, jakmile je jednou orazítkováno určitým výkladem, rysuje linie své aplikace skrz celý prostor. – Ale kdyby tomu skutečně nějak tak bylo, co by mi to pomohlo?

Nikoli; můj popis měl smysl, jedině jestliže měl být chápán symbolicky. – *Tak mi to připadá* – měl jsem říci.

Jestliže se držím pravidla, nevolím.

Řídím se pravidlem *stepě*.

220. Jaký účel má ale ona symbolická věta? Měla vyzvednout rozdíl mezi podmíněností kauzální a podmíněností logickou.

221. Moje symbolické vyjádření bylo vlastně jakýmsi mytologickým popisem používání nějakého pravidla.

222. „Linie mi napovídá, jak mám postupovat.“ Ale to je přirozeně jen obraz. A jestliže soudím, že mi napovídá jakoby bez odpovědnosti to nebo ono, tak bych neřekl, že se řídím nějakým pravidlem.

223. Člověk nepocituje, že musí napořád upínat pozornost na pokyn (našeptávání) pravidla. Naopak. Neočekáváme napjatě, co asi nám teď řekne, nýbrž říká nám pořád totéž, a my děláme, co nám říká.

Člověk by mohl tomu, koho cvičí, říci: „Podívej, dělám pořád stejnou věc: prostě“

224. Slova „shoda“ a „pravidlo“ jsou navzájem *příbuzná*, jsou to bratřenci. Učím-li někoho, jak používat jednoho slova, tak se tím učí i použití druhého.

225. Způsob použití slova „pravidlo“ je spjat se způsobem používání slova „stejný“. (Tak jako je použití slova „věta“ spjata s použitím slova „pravdivý“.)

226. Předpokládej, že někdo pokračuje v řadě 1,3,5,7, tak, že vypisuje řadu $2x + 1$. A položil by si otázku: „dělám ale také pořád totéž, nebo pokaždé něco jiného?“

Když někdo den po dni slibuje „Zítřka tě navštívím“ – říká každý den totéž, nebo každý den něco jiného?

227. Mělo by nějaký smysl říci: „Kdyby dělal pokaždé něco *jiného*, tak bychom neřekli, že se řídí určitým pravidlem“? To *žádný* smysl nemá.

228. „Nějaká řada má pro nás *určitou tvářnost*!“ – Dobře; ale jakou? Inu onu algebraickou, a tu, která je dána jistým kouskem jejího rozvoje. Nebo má snad jinak ještě něco? – „Ale v tom je

přece už všechno!“ – To ale není žádné konstatování o onom kousku řady nebo o něčem, co v něm spatřujeme; nýbrž je to vyjádření toho, že pouze visíme pravidlu na rtech a *konáme*, a žádného dalšího návodu se nedožadujeme.

229. Jsem přesvědčen, že v tom kousku řady postřehuji určitou zcela jemnou kresbu, určitý charakteristický rys, který potřebuje už jen ono „atd.“, aby byl s to sahat donekonečna.

230. „Ta linie mi napovídá, jak mám postupovat“: to je jen parafráze prohlášení, že je mou *poslední* instancí pro to, jak mám postupovat.

231. „Ale vidíš přece!“ Nu, to je právě charakteristické vyjádření někoho, kdo se podřizuje přinucující moci pravidla.

232. Předpokládej, že mi nějaké pravidlo napovídá, jak se jím mám řídit; tj. když sleduji linii očima, tak mi vnitřní hlas říká: „Táhni *takto*!“ – V čem je rozdíl mezi tímto pochodem, tedy tím, že se člověk řídí jakousi inspirací, a mezi tím, že se řídí nějakým pravidlem? Neboť nejsou přece jedno a totéž. V případě inspirace *čekám* na pokyn. Nebudu s to někoho jiného naučit svoji „techniku“, jak se onou linií řídit. Ledaže bych ho učil určitému umění vyčkávacího naslouchání, receptivity. Ale potom ovšem nemohu požadovat, aby se linií řídil tak jako já.

Toto nejsou nějaké moje zkušenosti vztahující se k jednání na základě inspirace a k jednání podle pravidla; nýbrž jsou to poznámky gramatické.

233. Bylo by možné myslet si také, že by se takovýmto způsobem vyučovalo jakémusi druhu aritmetiky. Děti pak dovedou počítat každé svým způsobem, – pokud jen naslouchají vnitřnímu hlasu a řídí se jím. Toto počítání by bylo jakýmsi komponováním.

234. Ale nemohli bychom také počítat tak, jak počítáme (všichni shodně atd.), a přece mít při každém kroku pocit, že jsme vedeni pravidly jako jakousi kouzelnou mocí? Možná plní úžasu nad tím, že se navzájem shodneme? (Třeba s vděčností božstvu za tuto shodu?)

235. Z toho vidíš jenom, co všechno patří k fyziognomii toho, co v běžném životě označujeme slovy „řídí se určitým pravidlem“.

236. Zázrační počtáři, kteří dospívají k správnému výsledku, ale nedovedou povědět jak. Máme říci, že nepočítají? (Určitá rodina případů.)

237. Mysli si, že někdo se řídí určitou linií jako pravidlem takovýmto způsobem: drží kružítko, jehož jeden hrot vede podél této linie-pravidla, zatímco druhým hrotem kreslí linii, která se tímto pravidlem řídí. A zatímco takto popojíždí podél předlohy, mění rozevření kružítko, a to, jak se zdá, s velkou přesností, přičemž stále hledí na předlohu, jako kdyby ona určovala jeho počínání. Ale my, kteří mu přihlížíme, žádnou pravidelnost v tomto rozevírání a zavírání kružítko nevidíme. Jeho způsob, jak se linií řídí, se od něho naučit nemůžeme. Tady bychom možná skutečně řekli: „Zdá se, že předloha mu *vnuká*, jak má postupovat. Ale tato předloha není žádné pravidlo!“

238. Má-li mi připadat, jako by pravidlo všechny své důsledky vytvořilo už předem, musejí tyto důsledky pro mne být *samozřejmé*. Tak samozřejmě, jako je pro mne samozřejmé to, že tuto barvu označuji slovem „modrá“. (Kritéria pro to, že toto je pro mne „samozřejmé“.)

239. Jak má vědět, kterou barvu má vybrat, když slyší „červená“? – Velmi prostě: má vzít tu barvu, jejíž obraz se mu při slyšení slova vybaví. – Ale jak má vědět, která barva to je, ta, jejíž obraz

se mu vybaví? Je pro to potřeba nějaké další kritérium? (Existuje zajisté úkon: vybrat barvu, která se při slovu člověku vybaví.)

„Červená“ znamená barvu, která se mi vybaví při slyšení slova „červená“ – to by byla *definice*. Nikoli snad vysvětlení toho, co je *podstata* označení slovem.

240. O to, jestli se postupovalo v souladu s pravidlem, nebo ne, žádný spor (mezi matematiky třeba) nepropukne: Nedojde např. k tomu, že by se kvůli tomu lidé poprali. To patří k onomu lešení, odkud řeč rozvíjí své fungování (když např. podává určitý popis).

241. „Tak ty tedy říkáš, že o tom, co je správné a co chybné, rozhoduje shoda lidí?“ – Správné a chybné je to, co lidé *říkají*; a v *řeči* se lidé shodují. To není žádná shoda jednotlivých mínění, nýbrž shoda životní formy.

242. K dorozumění se řečí patří nejenom shoda v definicích, nýbrž také (ať to zní jakkoli podivně) shoda v úsudcích. To se zdá logiku rušit; neruší ji to však. – Jedna věc je popsat metodu měření, a jiná věc zjistit výsledky měření a vyslovit je. Ale to, co označujeme slovem „měřit“, je určeno také jistou konstantností výsledků měření.

243. Nějaký člověk může sám sebe povzbuzovat, sám sobě poroučet, sebe poslouchat, kárat se, trestat, klást si otázku a odpovídat na ni. Bylo by tedy možno myslet si také lidi, kteří by mluvili jen sami pro sebe. Kteří by doprovázeli své činnosti monology. – Nějakému badateli, který je pozoruje a naslouchá jejich řečem, by se mohlo podařit přeložit jejich řeč do naší řeči. (To by ho učinilo schopným jednání těchto lidí správně předvídat, neboť slyší také, jak dělají určitá předsevzetí a rozhodnutí.)

Byla by však také myslitelná řeč, v níž by někdo mohl pro vlastní potřebu sepisovat nebo vyslovovat svoje vnitřní prožitky – svoje pocity, nálady atd.? – Cožpak to v naší obvyklé řeči nejsme s to dělat? – Ale tak to nemíním. Slova této řeči se mají vztahovat na

to, o čem může vědět jedině mluvící; na jeho bezprostřední, soukromé pocity. Někdo jiný tedy této řeči nemůže rozumět.

244. Jak se *vztahují* slova na pocity? – V tomhle není, zdá se, žádný problém; neboť nemluvíme denně o pocitech a nepojmenováváme je? Ale jak se vytváří spojení jména s pojmenovaným? Je to stejná otázka jako: jak se člověk učí významu slov označujících pocity? Např. významu slova „bolest“. Jedna možnost je tato: Slova se spojují s původním, přirozeným výrazem pocitu a nastupují na jeho místo. Dítě se poranilo, křičí; a tu k němu dospělí mluví a od nich se děti učí různým zvoláním a později větám. Dospělí učí dítě novému chování při bolesti.

„Ty tedy říkáš, že slovo ‚bolest‘ znamená vlastně křičení?“ – Naopak, slovní výraz bolesti křičení nahrazuje a nepopisuje je.

245. Jak mohu chtít vstoupit řečí ještě mezi výraz bolesti a bolest?

246. Do jaké míry jsou moje pocity *soukromé*? – Inu, jedině já mohu vědět, jestli skutečně bolesti mám; druhý se to může pouze domnívat. – To je v jednom směru nesprávné, v jiném pak beze smyslu. Jestliže používáme slovo „vědět“ tak, jak se normálně používá (a jak jinak bychom je měli používat!), pak to druzí velmi často vědí, když mám bolesti. – Ano, ale přece jen ne s onou jistotou, s jakou to vím já sám! – O mně se vůbec nedá říci (leđa žertem), že *vím*, že mám bolesti. Copak to může znamenat – kromě toho, že bolesti *mám*?

Nedá se říci, že druzí se dovídají o mých pocitech *jen* z mého chování, – neboť o mně samém nelze říci, že bych se o nich dovídal*. *Mám je*.

Správné je toto: o druhých má smysl říci, že jsou na pochybách, jestli mám bolesti, ale nikoli říci to o sobě.

* Slovesu „dovídat se“ tu odpovídá v originále „lernen“. (Pozn. překl.)

247. „Jedině ty můžeš vědět, jestli jsi měl ten úmysl.“ To by se někomu mohlo říci, jestliže se mu vysvětluje význam slova „úmysl“. Znamená to pak totiž: *takto* je používáme.

(A „vědět“ tu znamená, že výraz nejistoty je beze smyslu.)

248. Věta „pocity jsou soukromé“ je srovnatelná s větou: „Pasiáns člověk hraje sám.“

249. Ukvapujeme se snad při předpokladu, že usmívání kojence není přetvářkou? – A na jaké zkušenosti se zakládá náš předpoklad?

(Lhaní je řečová hra, které se člověk musí učit tak jako každé jiné.)

250. Proč pes nemůže bolesti předstírat? Je na to příliš poctivý? Bylo by možno psa naučit, aby předstíral bolesti? Lze ho možná dovést k tomu, že při určitých příležitostech zavýje jako v bolesti, aniž bolesti má. Ale k skutečnému předstírání by tomuto chování chyběl pořád ještě správný kontext.

251. Co to znamená, jestliže řekneme: „Opak toho si nemohu představit“, nebo: „Jak by to vlastně bylo, kdyby tomu bylo jinak?“ – Např. když někdo řekne, že moje představy jsou něčím soukromým; nebo že jedině já mohu vědět, jestli pociťuji bolest; a podobné věci.

„Opak toho si nemohu představit“ tu přirozeně neznámá: moje představivost na to nestačí. Bráníme se těmito slovy proti něčemu, co nám svou formou předstírá zkušenostní větu, ale ve skutečnosti jde o větu gramatickou.

Ale proč říkám „Opak toho si nemohu představit“? Proč neřeknu: „To, co říkáš, si nemohu představit“?

Příklad: „Každá tyč má nějakou délku“. To znamená asi: označujeme něco (nebo *toto*) jako „délku tyče“ – ale není nic, co bychom označovali jako „délku koule“. Nuže, mohu si představit, že „každá tyč má nějakou délku“? Inu, představím si právě nějakou tyč;